

УДК 378.091:159.95]:373.3

DOI: 10.12958/2227-2844-2021-8(346)-2-130-137

**Починкова Марія Миколаївна,**

доктор педагогічних наук, доцент,

професор кафедри філологічних дисциплін

ДЗ «Луганський національний університет

імені Тараса Шевченка», м. Старобільськ, Україна.

rochinkovam@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1383-7470>

### **ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У ФІЛОЛОГІЧНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ**

Сьогодні система освіти зазначає значних змін, що зумовлено наслідками Четвертої технічної революції – глобальною інформатизацією, швидкою зміною поколінь тощо. З огляду на це, вимагає модернізації система професійної підготовки майбутніх фахівців, зокрема майбутніх учителів початкової школи. Адже саме вчителі початкової школи починають розвиток наступного покоління, виховання майбутніх громадян. Отже, модернізація освітнього процесу закладів вищої освіти полягає і в реалізації технологій, які сприятимуть розвитку вмінь працювати з інформатизацією, враховувати специфіку нинішніх і майбутніх поколінь, що народжуються і ростуть в умовах інформаційного світу. Однією з таких технологій є технологія розвитку критичного мислення.

Різні аспекти розвитку критичного мислення (філософські, теоретичні, методичні) представлено в науковому дискурсі дослідників: (Н. Басова, Т. Бартел (T. Bartell), М. Варлаков, Дж. Дьюї (J. Dewey), Л. Елдер (L. Elder), Н. Іванова, В. Кремень, М. Ліпман (M. Lipman), К. Мередіт (C. Meredith), Р. Пол (R. W. Paul), О. Пометун, К. Поппер (K. Popper), Г. Соріна, Дж. Стіл (J. Steele), Ч. Темпл (Ch. Temple), С. Терно, Г. Ущиповська, Д. Халперн (D. Halpern), А. Фішер (A. Fisher) та ін.); наукові розвідки аспектів проблеми розвитку критичного мислення в освітньому процесі викладено в роботах представників психолого-педагогічної науки (С. Гончаренко, І. Загашев, С. Заїр-Бек, Є. Ільїн, М. Кларін, А. Кожевнікова, Г. Костюк, Н. Кузьміна, А. Кузьмінський, З. Курлянд, І. Муштавинська, В. Омеляненко, І. Підласий, О. Пометун, О. Сорокоумова, С. Терно, С. Тягло, А. Щербакова та ін.); і врешті, Проблема розвитку й формування мислення, професійного мислення вчителя початкової школи представлено в роботах педагогів і психологів (І. Бех, А. Брушлинський, Л. Виготський, П. Гальперін, О. Дубасенюк,

С. Максименко, А. Маркова, М. Марусинець, Л. Мітіна, В. М'ясищев, С. Рубінштейн, В. Сластьонін, Б. Теплов, О. Тихомиров та ін.);

Не зважаючи на значну кількість досліджень, присвячених різним аспектам формування й розвитку критичного мислення, на сьогодні недостатньо осмисленими залишаються специфічні аспекти впровадження технології розвитку критичного мислення в освітню систему ЗВО.

*Мета нашого дослідження* полягає в представленні практичного застосування методів критичного мислення у філологічній підготовці майбутніх учителів початкової школи.

Підготовка майбутніх учителів початкової школи передбачає опанування низки освітніх компонентів філологічного циклу: усна й письмова комунікація та академічна риторика, іноземна мова за професійним спрямуванням, дитяча література з основами літературознавства, сучасна українська мова з практикумом, методика викладання мовно-літературної освітньої галузі, культура мовлення з практикумом виразного читання, національне виховання в початковій школі на уроках мови і читання.

Дослідно-експериментальне дослідження проведене протягом 2015–2019 навчальних років в Державному закладі «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» довело ефективність використання методів розвитку критичного мислення в професійній підготовці майбутніх учителів початкової школи, зокрема й під час філологічної підготовки.

Розкриємо цей аспект більш докладно.

Розвиток критичного мислення майбутніх учителів початкової школи у процесі філологічної підготовки здійснюється під час роботи з різними видами текстів. Для цього доцільно застосовувати різні методи: методи роботи з різними видами текстів (метод опорних слів, подвійний щоденник, припущення на основі запропонованих слів, спрямоване читання або читання із зупинками, читання з маркуванням тексту, читання в парах та ін.), наочні методи й прийоми організації інформації (асоціативний куш, бортовий журнал, діаграма Венна, дерево передбачень, картографування тексту, кластер, Т-таблиця, порівняльна таблиця та ін.), постановка запитань («почережні запитання», «товсті» та «тонкі» запитання, уточнювальні запитання, «читаємо і запитуємо» та ін.), навчальна дискусія (вирішення проблеми, «два кола», дерево рішень, дискусія, займи позицію, неперервна шкала думок та ін.), методи рефлексії (есе, «лінія цінностей», листи самооцінювання, метод «6 капелюхів», метод МПЦ, сенквейн, твір-п'ятихвилина та ін.) (Навчаємо, 2016).

Під час практичного заняття з освітнього компонента «Усна й письмова комунікація та академічна риторика» за темою «Риторика і мистецтво презентації», було розглянуто види запитань: «товсті» й «тонкі», відкриті і закриті тощо. Підготовка до заняття вимагала

розкриття теоретичного питання: «Уміння ставити запитання, види запитань», а також постановки різних типів запитань до запропонованого тексту лекції: інформаційне, контрольне, орієнтаційне, ознайомлювальне, однополюсне, провокаційне, вступне, узагальнювальне, закрите, відкрите, дзеркальне запитання.

Працюючи над комунікативними навичками, ми спирались на здобуті знання здобувачів. Так, під час дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» (в освітній програмі 2020 року цей компонент замінено «Усною і писемною комунікацією та академічною риторикою») було докладно розглянуто роль мови в житті людини: під час вивчення теми «Державна мова – мова професійного спілкування» студентам пропонувалось таке завдання:

*Прочитайте і перекажіть.*

*Найбільше та найдорожче добро в кожного народу – це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, у яку він складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування (Панас Мирний).*

*Поміркуйте, як треба розуміти висловлювання Панаса Мирного? Аргументуйте думку, добираючи власні приклади. Напишіть есе обсягом 100 – 150 слів про роль мови в житті нашого народу або у власному житті.*

Під час виконання такого завдання здобувачі вищої освіти могли спиратись на знання, отримані з лекції з психології про зв'язок мови, мовлення й мислення.

Ефективними засобами формування КМ є дискусії, проєктні технології, навчальний діалог, мозковий штурм та ін., які ми також активно використовуємо під час практичних занять. Прикладами цікавих завдань є такі: під час вивчення теми «Форми колективного обговорення професійних проблем»: Підготуйтеся до проведення «мозкового штурму» на тему «Які б додаткові курси гуманітарного (не спеціального) характеру ми хотіли б прослухати в університеті». Це завдання сприяє готовності до конструктивного діалогу з викладачем і партнерами, уміння відстоювати власну думку, а за необхідності реалізовувати різні варіанти її перегляду у випадку наведення опонентом незаперечних контрдоказів. Використання мозкового штурму на заняттях сприяє активізації знань з теми, генерації нових ідей, висловлюванню та відстоюванню власної думки. Треба звернути увагу на те, що існують певні правила проведення мозкового штурму. Зазвичай здобувачі вищої освіти озвучують ці правила під час розгляду теоретичних запитань. Проте необхідним є унаочнення цих правил (за В. Кларінім):

1. Я критикую ідеї, а не людей.
2. Моя мета полягає не в тому, щоб «перемогти», а в тому, щоб прийти до найкращого рішення.
3. Я спонукаю кожного з учасників до того, щоб брати участь в обговоренні й засвоювати всю необхідну інформацію.

4. Я вислуховую міркування кожного, навіть якщо я з ними не згоден.

5. Я переказую (роблю перифраз) те, що для мене не є цілком зрозумілим.

6. Я спочатку з'ясовую всі ідеї й факти обох позицій, а потім намагаюся поєднати їх так, щоб це сполучення давало нове розуміння проблеми.

7. Я прагну осмислити й зрозуміти обидва погляди на проблему.

8. Я змінюю свою думку, коли факти дають для цього ясну підставу (Кларин, 1994, с. 158).

Ці правила були представлені на плакаті й розміщені на стіні в аудиторії, що дозволяло звертати на них увагу за необхідності. Проте протягом експерименту звернення до неї здійснювалось поодиноким.

Ми також активно використовували проведення дискусій на різну тему: «Професія вчителя початкової школи – одна з найнеобхідніших у наш час» («Педагогіка початкової школи: інтегрований курс»), «Куріння – «за» і «проти» («Українська мова за професійним спрямуванням»). Використання дискусії сприяє формуванню таких якостей КМ, як готовність до планування, гнучкість, усвідомлення тощо й сприяє формуванню показників комунікативного критерію: висловлення думки з опорою на докази в різних формах, дотримання правил спілкування.

Ефективним також було застосування смислових та графічних організаторів, які не тільки дозволяють краще усвідомити й систематизувати набуті знання, але й ефективно використовувати набуті знання через деякий час.

Так, на одному із занять з «Української мови (за професійним спрямуванням)» ми запропонували здобувачам графічно зобразити співвідношення понять «національна мова», «державна мова», «літературна мова» на колах Венна. На 3 курсі під час одного із занять з «Методики викладання української мови» необхідно було пригадати різницю між літературною, державною й національною мовою, пролунала така фраза: «Ми зображували їх співвідношення на колах. Національна мова була найбільшим поняттям, а державна й літературна входили до нього». Такі приклади спостерігались на заняттях з інших дисциплін. Це свідчить про ефективність застосування графічних і смислових організаторів в освітньому процесі й під час формування критичного мислення.

З метою розвитку вмінь з контролю розумової діяльності нами були використані завдання з таким формулюванням: яка проблема криється в...; у чому полягають суперечності ...; доберіть аргументи, що доводять Вашу позицію щодо...; знайдіть контраргументи до позиції...; чи наявні тут факти, що суперечать Вашій думці..., знайдіть факти, що суперечать Вашій думці...; обґрунтуйте Вашу позицію щодо..., спираючись на факти, докази, аргументи й контраргументи; оцініть отриману інформацію, оберіть з висновків той, який, на Вашу думку, є

більш правильним (істинним), чому Ви зробили саме такий вибір? Обґрунтуйте; поміркуйте, чи є істинними ці факти... Чому?, Спростуйте ті чи ті факти; зробіть висновки щодо...; узагальніть отриману інформацію щодо...; поміркуйте, що буде, якщо...; спробуйте побудувати гіпотезу щодо...; передбачте, до чого призведе застосування того чи того...; на підставі аналізу отриманої інформації зробіть висновок про... .

Ефективним засобом формування вмінь творчо використовувати набуті знання в професійній діяльності було використання проєктної технології. Таких проєктів, наприклад, з дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» за рік було використано два: «Портфоліо зі зразками документів», «Проект курсової роботи». Ці проєкти виносяться для самостійної підготовки. Завдання для укладання портфоліо таке:

Укладіть портфоліо зі зразками документів: резюме; характеристика; заява; автобіографія; повідомлення про захід; протокол; витяг з протоколу; лист. Документи мали бути укладені про реального себе. Для «Проекту курсової роботи» завдання було таке: оберіть тему курсової за фахом, підготуйте й оформіть: титульну сторінку; зміст; вступ; список використаної літератури. Мета обох проєктів – розвинути вміння здобувачів вищої освіти аналізувати теоретичний матеріал, узагальнити знання про оформлення документів/курсую роботи; удосконалити вміння зіставляти отримані знання з практичними діями в нових умовах.

Ще одним ефективним методом розвитку критичного мислення є есе. Під час викладання методики викладання мовно-літературної освітньої галузі здобувачам було запропоновано написати есе на тему «Наукові основи методики читання: опора чи зайва інформація». Робота з есе не закінчувалась лише його представленням, після перевірки його викладачем проводився його аналіз щодо відповідності змісту вимогам, темі тощо. Загальні зауваження викладач озвучував в аудиторії, окремі ж особливості обговорювались з МУПШ індивідуально.

Ще один метод, який ми активно використовували, був «Аркуш самооцінки», який виглядає так:

Аркуш оцінювання результатів вивчення теми...

ПІБ

Критерії оцінки: 0 – потребує вдосконалення (майже нічого не знаю), 1 – задовільно (володію уривчастими знаннями), 2 – добре (все знаю, але є певні прогалини), 3 – відмінно (все добре знаю).

Критерії	Бали
Я можу назвати...	
Я вмію пояснити, що таке ...	
Я можу визначити ознаки...	

Я можу порівняти...	
Я можу охарактеризувати...	
Я можу аргументовано висловити свою позицію (думку) щодо...	

Цей аркуш дійсно вимагав застосування набутих знань, аналізу й оцінки отриманої інформації, але нам видавалось, що така таблиця не створює можливостей для висунення власних ідей, то ж ми доповнили її такими рядками:

Я можу доповнити виучуваний матеріал ... (аргументами про..., фактами про..., теоретичними відомостями про...)	
Для повного усвідомлення мені не вистачило...	

Саме такі завдання, на нашу думку, створюють умови для висунення ідей і, у свою чергу, сприяють розвитку критичного мислення МУПШ.

Отже, зміст дисципліни філологічного циклу дозволяє активно й ефективно використовувати всі методи критичного мислення у процесі професійної підготовки МУПШ.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в розробці класифікації методів критичного мислення, що дозволить обґрунтувати специфіку використання того чи того методу в практичній діяльності.

### **Список використаної літератури**

**1. Кларин М. В.** Инновационные модели обучения в зарубежных поисках. Москва : Арена, 1994. 246 с. **2. Навчаємо** мислити критично : посібник для вчителів / авт.-уклад. О. І. Пошетун, І. М. Суценко. Донецьк : Ліра, 2016. 144 с. **3. Починкова М. М.** Формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки : дис. ... д-ра пед. наук за спец. 13.00.04. Старобільськ, 2021. 572 с.

### **References**

**1. Klarin, M. V.** (1994). Innovatsionnyie modeli obucheniya v zarubezhnyih poiskah [Innovative learning models in foreign searches]. Moscow: Arena [in Russian]. **2. Pometun, O. I., & Sushchenko, I. M.** (Eds.). (2016). Navchaємо myslyty krytychno [We teach to think critically]. Donetsk: Lira [in Ukrainian]. **3. Pochynkova, M. M.** (2021). Formuvannia krytychnoho myslennia maibutnikh uchyteliv pochatkovoi shkoly u protsesi profesiinoi pidhotovky [Formation of critical thinking of future primary school teachers in the process of professional training]. *Doctor's thesis*. Starobilsk [in Ukrainian].

**Починкова М. М. Практичні аспекти використання методів критичного мислення у філологічній підготовці майбутніх учителів початкової школи**

У статті докладно представлені практичні аспекти використання методів критичного мислення у філологічній підготовці майбутніх учителів початкової школи. Запропоновано використовувати різні методи: методи роботи з різними видами текстів, наочні методи й прийоми організації інформації, постановка запитань, методи рефлексії та ін. Наведено приклади завдань з освітніх компонентів філологічного циклу, які дозволяють ефективно використовувати методи критичного мислення для його формування у процесі професійної підготовки. Найбільш ефективними методами в підготовці майбутніх учителів початкової школи визначено: проведення дискусій, проєктна діяльність, аркуш самооцінки, використання смислових і графічних організаторів тощо.

*Ключові слова:* критичне мислення, філологічна підготовка, ЗВО, майбутні учителів початкової школи, професійна підготовка.

**Починкова М. М. Практические аспекты использования методов критического мышления в филологической подготовке будущих учителей начальной школы**

В статье подробно представлены практические аспекты использования методов критического мышления в филологической подготовке будущих учителей начальной школы. Предложено использовать разные методы: методы работы с различными видами текстов, наглядные методы и приемы организации информации, постановка вопросов, методы рефлексии и т.д. Приведены примеры заданий по образовательным компонентам филологического цикла, которые позволяют эффективно использовать методы критического мышления для его формирования в процессе профессиональной подготовки. Наиболее эффективными методами в подготовке будущих учителей начальной школы определены: проведение дискуссий, проектная деятельность, лист самооценки, использование смысловых и графических организаторов и т.д.

*Ключевые слова:* критическое мышление, филологическая подготовка, ВНЗ, будущие учителя начальной школы, профессиональная подготовка.

**Pochynkova M. Practical aspects of using the methods of critical thinking in the philological training of future primary school teachers**

The article presents in detail the practical aspects of using the methods of critical thinking in the philological training of future primary school teachers. The subjects of the philological cycle include the following educational components: oral and written communication and academic rhetoric, foreign language for professional purposes, children's literature with

the basics of literary criticism, modern Ukrainian language with a workshop, teaching methods of language and literature education, speech culture with expressive reading workshop, national education in primary school in language and reading lessons. It was proposed to use different methods: methods of working with different types of texts, visual methods and techniques for organizing information, posing questions, methods of reflection, etc. The examples of tasks on the educational components of the philological cycle are given, which make it possible to effectively use the methods of critical thinking for its formation in the process of professional training. The most effective methods in the preparation of future primary school teachers are determined: conducting discussions, project activities, a self-assessment sheet, the use of semantic and graphic organizers, etc.

*Key words:* critical thinking, philological training, institutions of higher education, future primary school teachers, professional training.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2021 р.

Прийнято до друку 26.11.2021 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Нікітіна А. В.